

Драгоје Живковић

РАДНИЧКИ ПОКРЕТ У БОКИ КОТОРСКОЈ 1919—1920. ГОДИНЕ

О радничком покрету у Боки Которској (1918—1921) објављена су до сада два прилога.¹ Писци ових прилога, зависно од изворне грађе која им је стајала на располагању, делимично су обрадили ово питање, при чему се један од њих (Вујовић), у оквиру изучавања првих радничких организација у Црној Гори, ограничио на 1919. годину. Користећи се објављеним прилозима и новим подацима до којих сам дошао, покушаћу да дам преглед развитка догађаја и деловања радничких организација у Боки Которској за период 1919—1920. године.

Бока Которска је у административно-управном погледу и после стварања Краљевине СХС била саставни део Далмације. Тај административно-територијални статус наслеђен је из периода аустроугарске владавине овим крајевима. Организационо-политичка структура радничког покрета у Далмацији, на бази постојеће традиције, као уосталом и у другим нашим ондашњим покрајинама, била је прилагођена административно-управној подели државе. Тако су радничке организације у Боки, у легалном периоду, деловале под руководством покрајинске партијске и синдикалне централе у Сплиту. На Вуковарском конгресу делегати из Боке, у име Окружног секретаријата, поднели су захтев да се покрет у овом крају припоји Обласном секретаријату за Црну Гору,² што је прихваћено, али не и спроведено у живот.

Жеља за уједињењем радничких организација у земљи, одмах после стварања заједничке државе југословенских народа,

¹ Славко Мијушковић: Неколико докумената о радничком покрету у Боки Которској (1919—1921), Историјски записи, бр. 1, 1959, стр. 153—189; Димо Вујовић: Радничке и партијске организације у Црној Гори 1918—19, Историјски преглед, бр. 3, 1959, стр. 201—224.

² Из извјештаја са II конгреса КПЈ, који је донео Раднички лист (Нови Сад), види се да су делегати из Боке Которске, у име Окружног секретаријата, поднели неки захтев (II партијски конгрес у Вуковару V, Раднички лист, 18.VII 1920, бр. 41). Према изјави Антуна Матковића, Илије Јелавића и Аугустина Мариновића од 26. VIII 1960. године, захтев се односио на прикључење радничких организација у Боки Обласном секретаријату за Црну Гору „због географског и политичког положаја“, како стоји у тексту.

била је снажно изражена. Револуционарни југословенски пролетаријат схватио је значај уједињења класних снага покрета, као полазне основе за успешну класну борбу против капиталистичке експлоатације. То расположење је прожимало и раднички покрет Далмације. Политичко руководство покрета ове покрајине, у оквиру припрема за уједињење, обавестило је подручне организације о одржавању закључне покрајинске конференције, на којој треба изградити ставове у погледу уједињења југословенског пролетаријата. У том обавештењу између осталог стоји: „Велики свјетски догађаји отварају нам нове хоризонте. Пад Аустрије омогућује нам и формално уједињење наше странке (при чему се мисли на стварање јединствене радничке партије за целу земљу — ДЖ), ради изградње нашега покрета и боље агитације.“ У том циљу позивају се све организације да пошаљу своје делегате на ову конференцију.³

Потреба револуционарног уједињења југословенске радничке класе посебно је истакнута у резолуцији усвојеној на закључној конференцији Социјалдемократске странке Далмације, одржаној 25. марта 1919 у Сплиту.⁴ О овом питању у резолуцији се каже: „У циљу што бржега и што скоријега обарања варварског капиталистичког поретка, који пријети да читаво човјечанство уништи, ако и даље остане, конференција позива најшире слојеве потиштених радничких и сељачких маса широм наше цијеле земље, да, уз најлунији и најинтензивнији рад, око социјалистичкога просвјештавања и васпитања, проведе што прије снажне организације ради борбе против капитализма.“

У то име конференција захтијева, да се што прије изврши и уједињење свих постојећих покрајинских покрета у општу југословенску социјалистичку странку, а синдикати у општи југословенски раднички савез.

У погледу уједињења југословенских социјалиста у једну странку, конференција стоји на становишту, да је то уједињење могућно само на принципу непомирљиве класне борбе (даље ред и по цензурисано) одбацујући сваку сарадњу са буржоаским класама, као и прекидајући сваку везу са оним такозваним социјалдемократским странкама које су се изневјериле и издале ствар социјализма“.⁵

Тако су се далматински социјалисти, на својој закључној конференцији од 25. марта, изјаснили за уједињење југословенске радничке класе на револуционарној основи и са своје стране

³ Конференција далматинских социјалиста, Радничке новине, 18. III 1919, бр. 63.

⁴ То је конференција којој је присуствовао делегат радничке организације из Тивта (Бока Которска), а за коју је Мијушковић у поменутом чланку на страни 159 — на основу изјаве Аугустина Мариновића — погрешно навео да је одржана у јануару.

⁵ Одлука далматинске социјалистичке конференције, Радничке новине, 10. IV 1919, бр. 86.

дали поверење Српској социјалдемократској партији кар мандатору уједињења.

Непун месец дана после ове конференције одржан је Конгрес уједињења (20—23. априла) у Београду, на коме је далматински покрет био заступљен са шест делегата.⁶ Један од њих био је Адолф Мук, конобарски радник из Котора, секретар Месне партијске организације.⁷

О деловању радничког покрета у Боки Которској крајем 1918. године, о везама са Сплитом и директивама које је слало покрајинско партијско и синдикално руководство, недостају непосредни подаци. Зна се само да је одмах после проглашења уједињења Краљевине СХС раднички покрет у Боки почео интензивно да се развија. Већ крајем децембра 1918. радничке организације у овом најјужнијем делу тадашње Далмације одржавају своје прве састанке и припремају се за политичку активност.⁸

У извештају о партијском покрету у Далмацији, рађеном за II конгрес Партије, углавном на основу сећања, због чега се не можемо сасвим ослоњити на њега, помиње се да је у Боки Которској до Вуковарског конгреса једино у Котору постојала партијска организација. Она је непосредно пред Конгрес уједињења бројила 30, а уочи II конгреса КПЈ њен број је нарастао на 120 чланова.⁹ Према том извештају, у Тивту и Херцег-Новом деловале су само синдикалне организације. То се види из пасуса који говори да су с пролећа 1920. вршене припреме за оснивање партијске организације у Тивту, али је забрана рада покрета у Далмацији (проглашена 25. априла) то спречила.¹⁰ Међутим, овај податак је у контрадикцији са историјском стварношћу. Наиме, поздано се зна да су још у 1919. години у Тивту и Херцег-Новом постојале и партијске организације. На основу изворне грађе која нам је стајала на располагању, не зна се датум оснивања, кретање бројног стања чланства и њихова активност, али да су деловале то је несумњиво, јер већ почетком 1920. одржана је окружна конференција за Боку (у Котору), што свакако претпоставља постојање ових двеју организација још одраније.¹¹

О раду и развоју синдикалних организација у Боки током 1919. и 1920. године, о кретању бројног стања и видовима активности, такође је мало сачуваних података. Питање развоја синдикалног покрета у Далмацији уопште, па отуда и у Боки Которској, могло би се боље расветлити ако се дође до предмета о

⁶ Извештај са конгреса, Народна воља (Славонска Пожега), 1. V 1919, бр. 18.

⁷ Годишња конференција у Котору, Радничке новине, 4. II 1920, бр. 28.

⁸ Исто.

⁹ Извештај о стању партијског покрета у Далмацији, Радничке новине, 19. VI 1920, бр. 147.

¹⁰ Исто.

¹¹ Годишња конференција у Котору, Радничке новине, 4. II 1920, бр. 28.

истражном поступку против Љубомира Максимовића, секретара Покрајинског синдикалног већа за Далмацију, који је обилазио организације на терену ради прикупљања података за извештај о раду партијског и синдикалног покрета покрајине који је припремао за II партијски и синдикални конгрес. Међутим, кад је заједно са читавим покрајинским руководством ухапшен 25. априла 1920, ти материјали су заплениени.¹²

Своју политичку активност радничке организације у Котору јавно су отпочеле 4. фебруара 1919.¹³ Недељу дана касније, 11. фебруара (а не 1. фебруара, како је то Вујовић у свом помениутом чланку донео на страни 211), которски радници су на дан годишњице стрељаних морнара, организатора војне побуне против аустроугарске власти, масовно присуствовали помену, одржаном на њиховом гробљу у Шкаљарима и одали почаст овим револуционарима.¹⁴ У вези са овим догађајем радници су организовали и дводневни штрајк у знак протеста против овог злочина.¹⁵

Организовани иступи радника и ширење социјалистичких идеја, које су у Боки наилазиле на повољно тло, узнемиравали су чуваре поретка, локалне органе власти. Због тога се полицијски и друштво агенти према овим њиховим акцијама понашају провокаторски, како би изазвали гнев радника и створили повод властима да интервенишу и онемогуће њихово деловање. Такав случај се десио приликом одржавања једне забаве коју је у Прчању приредило 15. фебруара домаће друштво „Слога“. На тој забави је један провокатор одржао говор у коме је рекао: „Социјалдемократи у Котору су друштво бивших аустријских шпигуна, који раде против династије Карађорђевића.“ На ово је управа партијске организације реаговала тужбом Државном тужилаштву у Котору и тражила да се провокатор казни, али без успеха.¹⁶

Већ у првим месецима 1919. године которска партијска организација развила је живу политичку активност. Непрекидно се рађају догађаји који то потврђују. На иницијативу месног партијског и синдикалног руководства, у Котору је 8. марта одржан велики протестни збор против скупине и зеленашких малверзација Апровизационог одбора. Збору је присуствовало око 300 радника и праћана.¹⁷

У револуционарној атмосфери насталој после победе октобарске револуције, социјалистичке идеје у Боки продрале су разним каналима. Као у целој земљи, тако је и у Боки носиоце

¹² Извештај о стању партијског покрета у Далмацији, Радничке новине, 19. VI 1920, бр. 147.

¹³ Годишња конференција у Котору, Радничке новине, 4. II 1920, бр. 28.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Славко Мијушковић: Неколико докумената... , стр. 153—154.

¹⁷ Годишња конференција у Котору, Радничке новине, 4. II 1920, бр. 28.

власти захватао паничан страх од „црвене опасности“. О томе говоре документи појединих локалних органа власти. Између осталог, то се види и из једног дописа Заповедништва ратне луке и југословенских трупа Боке Которске из Херцег-Новог, упућеног 30. марта Среском поглаварству у Котору, а које је 3. априла у облику циркулара достављен и Политичком изложеномству у Будви. У том допису се каже: „Имам извјештај да је један руски заробљеник, који је већ отишао из Боке Которске, дочуо од једног господина у Херцегновоме, којег је препознао као бившег студента, да су сада прилике у Русији боље, и да ће большевичка револуција до најдаље двије до три седмице овдје букнути. Тај радник сумња да се овдје још неколико большевичких агената налазе, који као горенаведени студент добро хрватски говоре и тако се са пропагандом невидљиво баве. Доставља вам се на знање и равнање. Уједно сам обавијестио Политичко изложеномство у Херцеговном и Окружно заповедништво у Котору“. Тај распис је повереник Политичког изложеномства у Будви доставио војним властима на надлежност.¹⁸

Активност которске партијске организације у ово време испољава се у разним облицима. Веома погодан вид ширења социјалистичке агитације и пропаганде биле су културно-забавне приредбе. Једна таква приредба организована је 4. априла. Ова приредба била је масовно посећена, што потврђује убрана свота од 2.930 круна у корист фонда организације.¹⁹

Од наредних догађаја који карактеришу стање и деловање радничке организације у Котору од посебног је значаја прослава Првог маја, одржана у условима окупације још присутних Антантиних трупа.²⁰

И поред тога што је централна влада у Београду издала наредбу о забрани првомајске прославе, због наводне превратничке акције коју припремају комунисти, она је ипак одржана у разним облицима у целој земљи.

У прослави међународног празника рада которска партијска организација заузела је истакнуто место. О томе извештавају Радничке новине, централни орган уједињеног покрета. У допису који су објавиле о првомајској прослави у Котору каже се: „Овогодишња прослава Првог Маја у Котору, била је величанствена смогра свеснога которскога радништва... И сама буржоазија се спрема да нас провоцира. Али се у томе преварила. Пред достојанственом, дисциплинованом организацијом свесног радништва, разбили су се сви покушаји извесних мрачних елемената да нашу прославу омету“. Дакле, и поред покушаја полицијских агената да провоцирају манифестанте, прослава је протекла мирно. Од Радничког дома, поворка се у 9. часова, на челу

¹⁸ Славко Мијушковић: Неколико докумената... , стр. 155.

¹⁹ Подишња конференција у Котору, Радничке новине, 4. II 1920, бр. 28.

²⁰ Исто.

са музиком, упутила градским улицама и зауставила се у градском парку пред кафаном „Дојми“. Скупштини која је ту одржана председавали су Долежел и Стјепчевић. Говор о значају Првог маја одржао је секретар месне партијске организације Адолф Мук. Између осталог он је говорио о закључцима и одлукама Конгреса уједињења. Залтаво, искористио је ову прилику да као делегат своје организације изнесе утиске са Оснивачког конгреса Партије. Истакао је значај стварања СРПЈ(к) и говорио о задацима који се пред њу постављају у новонасталим историјским приликама. У духу директива и одлука Конгреса уједињења нагласио је потребу омасовљавања организације и њеног идејног израђивања на револуционарној комунистичкој основи. Његов говор одушевљено је поздравило присутно радништво.

Према програму организатора прославе требало је да се у башти Градске кафане одржи првомајска забава. Међутим, због рђавог времена одржана је у кафанским просторијама. Забава је била добро организована и масовно посећена.²¹

Масовна акција југословенске радничке класе, организована за одбрану совјетских република Русије и Мађарске од империјалистичких интервенциониста, представљала је један од најзначајнијих догађаја у нашем покрету 1919. године. Југословенски пролетаријат је тада испољио пуну солидарност са овим младим социјалистичким државама, испуњавајући према њима своју интернационалну дужност. Одазивајући се апелу међународног пролетаријата СРПЈ(к) је 20. и 21. јула организовала генерални штрајк, који је са мање или више успеха спроведен у целој земљи.

С обзиром на то да је бели терор у Далмацији тада узимао оштре форме, генерални штрајк у овој покрајини само је делимично спроведен. У Сплиту, на пример, 20. јула извршена је обушта рада и одржан велики протестни збор у позоришној дворани. Али 21. јула, због бојазни од репресалија режима, одустало се од обушта рада.²²

Генерални штрајк спроведен је и у Боки Которској, сходно приликама које су тамо владале. Припремама штрајка у радничкој штампи дат је велики публицитет, што је имало снажног одјека и међу бокелским радницима. У погледу припрема за штрајк партијска организација у Котору показала је пуну иницијативу. Дан одржавања штрајка се приближавао, а од Покрајинског извршног одбора Партије из Сплита није долазила никаква директива. Због тога је управа организације 15. јула упутила један телеграм Покрајинском извршном одбору у Сплиту у коме је тражила инструкције у вези са организацијом штрајка.

²¹ Први мај у унутрашњости (прослава у Котору), Радничке новине, 27. V 1919, бр. 125.

²² 20. и 21. јули у Југославији (Сплит), Радничке новине, 14. VIII 1919, бр. 191.

Међутим, телеграм је запленила цензура.²³ Како одговора није било, управа партијске организације се одлучује да сама поведе акцију за одржавање штрајка. Ноћу између 19. и 20. јула умножен је на шапирографу један летак,²⁴ којим се позива радништво Боке Которске да активно учествује у спровођењу штрајка. Летак је на време био растурен у Котору, Тивту и Херцег-Новом. па су 20. јула у поменутим местима одржани протестни зборови. У Војнопоморском арсеналу у Тивту био је изведен и дво-часовни штрајк.²⁵

На организовање и одржавање штрајка власти су оштро реаговале. Пошто летак није био одобрен од цензуре, нити пак добијена дозвола за одржавање зборова и спровођење штрајка, против организатора је још истог дана поведен казни поступак. Судски процес против оптужених вођен је у два маха и био окончан тек 16. септембра. Као иницијатор целе акције, секретар партијске организације у Котору, Адолф Мук, био је кажњен са десет дана затвора.²⁶

Котор је са својом радничком организацијом био центар свих политичких збивања у радничком покрету Боке. Значајно је да је поред партијске и синдикалне, у Котору постојала и организација жена комуниста, која је уочи II конгреса КПЈ бројила 40 чланова.²⁷ Секцијом жена комуниста у Котору руководила је А(нка) Велић.²⁸ У Котору је такође деловао и огранак дечје групе „Будућност“, с којом је радио Петар Макин.²⁹

Раднички дом которске организације био је трибина са које је зрачила револуционарна социјалистичка мисао у разним видовима. У Дому је постојала радничка библиотека, која је поред социјалистичке литературе редовно набављала и најважније радничке листове који су онда излазили.³⁰ У Дому се веома интензивно одвијала културно-забавна и политичка делатност. „Сваке суботе и недјеље у Дому су се одржавале забаве, предавања, концерти, представе и сл.“³¹

Таква установа је несумњиво за режим представљала „опасан“ бастион, који је требало ликвидирати. Да изврше напад на Дом, властима се указала повољна прилика 18. августа.³² Тог да-

²³ Славко Мијушковић: Неколико докумената... , стр. 158.

²⁴ Летак је у целини објављен у Мијушковићевом чланку (стр. 157), одакле га је преузео Вујовић и објавио у свом чланку (стр. 219).

²⁵ Годишња конференција у Котору, Радничке новине, 4. II 1920, бр. 28.

²⁶ Исто.

²⁷ Извјештај о стању партијског покрета у Далмацији, Радничке новине, 19. VI 1920, бр. 147.

²⁸ Годишња конференција у Котору, Радничке новине, 4. II 1920, бр. 28.

²⁹ Славко Мијушковић: Неколико докумената... , стр. 166.

³⁰ Исто.

³¹ Исто.

³² Мијушковић је у свом чланку погрешно навео на страни 167. да се овај догађај одиграо у септембру.

на стигао је у Котор белогардејски емигрант гроф Бобрински са својом пратњом. Међу присутнима који су му на иницијативу власти припремили свечан дочек налазила се и једна група радника, политичких активиста. Огорчени због тога што ондашња југословенска влада пружа уточиште руским контрареволуционарима, они су у знак протеста узвикнули: „Да живи Лењин!“ Мијушковић доноси један докуменат из кога се види да се „Бобрински... последије ријечи „Да живи“ дубоко поклонили, али кад је последије мање паузе чуо: „Лењин“, запрепастио се и стао“.³³

Властима у Котору овај догађај је добро дошао да изврше напад на Раднички дом. Група полицијских агената и њихових приврженика провалила је у домске просторије, поломила намештај, изнела црвену заставу и спалила је на Тргу оружја.³⁴ Том приликом радничкој организацији нанета је штета у вредности од 1.300 круна и ухапшено десет радника, од којих су седам осуђени на укупно 78 дана затвора.³⁵

То ипак није обесхрабрило которско радништво. Под руководством партијске организације, оно и даље развија своју револуционарну активност. После овог полицијског напада на Дом, предузете су мере и оспособљене његове просторије за даљи рад. Многи радници су „из својих кућа доносили понеки комад намештаја и за неколико дана Дом је опет био уређен као и раније. Отада су дом стално чували радници, који су наизмјенично стражарили, а имали су и нешто оружја за одбрану“.³⁶ Дом је отада био привлачнији за многе посетиоце, тако да су неки и од оних који су учествовали у демолирању ускоро постали његови чланови.³⁷

После протеста који је уследио доласком Бобринског у Котор, Среско поглаварство је 20. августа издало ону објаву о јавном реду за коју Мијушковић није могао да утврди на који се догађај односи.³⁸

Политички сукоби између радничких организација у Боки и локалних органа власти све се више заоштравају. Све акције Среског поглаварства и његових експозитура усмерене су на забрану деловања организација и затварање радничких домова. У самом Котору полиција је 15. новембра растурила партијску организацију и затворила Раднички дом.³⁹ Материјална штета која је тада организацији причињена процењена је на 1.600 круна.⁴⁰ Како су организовани радници покушали да се одупру овом нападу, већ 16. новембра уследила је одлука Среског поглаварства

³³ Славко Мијушковић: Неколико докумената..., стр. 167.

³⁴ Исто.

³⁵ Годишња конференција у Котору, Радничке новине, 4. II 1920, бр. 28.

³⁶ Славко Мијушковић, Неколико докумената..., стр. 167.

³⁷ Исто.

³⁸ Исто, стр. 166.

³⁹ Годишња конференција у Котору, Радничке новине, 4. II 1920, бр. 28.

⁴⁰ Исто.

у Котору о забрани рада радничких организација на територији Боке. Том одлуком — како се каже у једном допису сплитског Ослобођења — „радницима се забрањује свако дјеловање, забава, предавање, па чак и јавне скупштине уперене да се ово несносно стање донекле уреди, да се овај безобзирни и брутални терор укине и да пролетаријат протестује против ове несносне скупше и дезорганизације народне исхране која пролетаријату пријети да изумре од глади“.⁴¹

О овом акту насиља над покретом у Боки извештене су централне инстанце у Београду, које су интервенисале код министара полиције и социјалне политике.⁴² Међутим, ова интервенција није успела, јер се у поменутом допису Ослобођења, из почетка друге половине јануара 1920, у име бокелских радника постављају властима ови захтеви:

„Да се укине забрана дјеловања наших синдикалних и партијских организација, издата од управитеља Котарског поглаварства у Котору.

Да се укине и поништи казнени поступак, који је поднесен суду по тужби управитеља Котарског поглаварства у Котору.“⁴³

Да политичка власт призна наше организације и установе, као што је случај и у цијелој држави.

Да се нашим организацијама и функционерима даде пуна слобода дјеловања и кретања“.⁴⁴

Не зна се да ли је и када анулирана одлука Среског поглаварства о забрани покрета, али је прећутно обеснажена, јер се деловање организација у разним облицима и даље осећа, чак и непосредно после ове забране.

Крајем 1919. Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста) повела је једну крупну политичку акцију. Наиме, још на пленуму централних инстанца, одржаном 5—7. децембра у Београду, на дневном реду је између осталог било и питање става Партије према најављеним општинским изборима.⁴⁵ Извршни одбор Централног партијског већа, расправљајући о овом питању, одлучио је да се оно стави на јавну дискусију и да се о њему путем референдума изјасни партијско чланство. У вези са овим закључком Извршни одбор Партије упутио је два расписа⁴⁶ покрајинским извршним одборима у којима образлаже значај

⁴¹ Вијести из покрајине, Ослобођење, 17. I 1920, бр. 22.

⁴² Исто.

⁴³ По свој прилици, то је казнени поступак вођен почетком децембра 1919. против Ђура Матковића, Алојза Долежела, Антуна Матковића, Трипа Брајића и Ивана Жилка, чије мотиве Мијушковић није могао да утврди у свом чланку (стр. 166).

⁴⁴ Вијести из покрајине, Ослобођење, 17. I 1920, бр. 22.

⁴⁵ Из живота Партије, Нова истина, 18. XII 1919, бр. 18.

⁴⁶ Покрајинским извршним одборима, Радничке новине, 13. XII 1919, бр. 294; Радничке новине, 16. XII 1919, бр. 296.

ове акције, која је у складу с партијским статутом и коју треба спровести у живот најдаље до краја године.⁴⁷

После ове одлуке поведена је у партијској штампи јавна дискусија о изборном питању, у којој су учествовали најистакнутији партијски прваци. У току дискусије испољила су се три мишљења: центрумашко, које сматра изборну акцију најпогоднијом формом за освајање буржоаске власти, ултралевичарско (антипарламентарци), иза кога је стајала малобројна група функционера који су се залатали за бојкотовање избора, и комунистичко, које је за изборну акцију и искоришћавање свих буржоаских институција, па и општина, као трибине за различавање капиталистичког поретка и лажног буржоаског парламентаризма.⁴⁸ Према схватању комуниста, у изборе треба ући са захтевима садржаним у максималном партијском програму.

Одлуку Партије о спровођењу референдума прихватили су сви покрајински извршни одбори осим партијског руководства Хрватске и Славоније.⁴⁹

На основу одлуке Извршног одбора Партије, покрајинско партијско и синдикално руководство Далмације упутило је проглас организацијама на терену о одржавању референдума. У том прогласу између осталог каже се: „Сви пододбори наших политичких и струковних организација у покрајини имају стога да чим прије позову све организоване раднике да сваки гласа за улажење или против улажења у изборе. Управа организације одредиће један дан за гласање, изабраће изборни одбор који ће бити на окупу од 9 сати изјутра до 7 сати навечер и примаће цедуљице изборника на којима ће бити исписано име и презиме гласача и зашто гласа. Резултат избора има се одмах нама доставити“.⁵⁰

О ставу Партије према изборима победило је комунистичко гледиште. Приликом спровођења референдума највећи број организација изјаснио се за учешће на програмској основи коју су заступали комунисти. После одржавања референдума Извршни одбор Партије донео је програмски докуменат којим ће се организације руководити у овој изборној акцији.⁵¹

Придржавајући се директиве највиших органа покрета, и которска партијска организација је спровела референдум међу

⁴⁷ Покрајинским извршним одборима, Радничке новине, 16. XII 1919, бр. 296.

⁴⁸ Драгоје Живковић: Борба против реформиста у партијском и синдикалном руководству Хрватске и Славоније од Конгреса уједињења до ликвидације центрумаша (рад у завршавању), стр. 100—101.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Нашим организацијама у покрајини, Ослобођење, 3. I 1920, бр. 20.

⁵¹ Руководна начела у општинским изборима, Радничке новине, 4. I 1920, бр. 4.

својим члановима. Приликом гласања целокупно чланство организације изјаснило се за учешће у изборима. „Само један члан био је против.“⁵²

На основу расположивих материјала приказали смо развитај најважнијих политичких догађаја у радничком покрету Боке Которске у току 1919. године, чији је актер била партијска организација у Котору. Међутим, од значаја су и економске акције које је водила радничка класа овог краја у том периоду. Синдикалне организације на подручју Боке организовале су тарифне покрете који су више пута прерастали у штрајкове.

У нарочито тешком положају налазило се радништво Војнопоморског арсенала у Тивту. Већину радне снаге у овом предузећу крајем 1918. и у току 1919. године сачињавали су најамници из Пуле и других места који су побегли испред италијанских иредентистичких власти мислећи да ће у Југославији наћи уточиште.⁵³ Оскудица животних намирница, лоше стамбене прилике, баснословно скакање цена и ниске наднице присиљавају раднике Арсенала да се преко своје синдикалне организације и радничких повереника боре за побољшање свог социјалног положаја. Притешњени безизлазним положајем⁵⁴ и живећи искључиво од својих зарада, одлучују се на борбу. Тако се управа партијске и синдикалне организације у заједници с радничким повереницима састала 2. октобра у својим домским просторијама ради договора око спровођења тарифне акције, односно штрајка који је био на помолу.⁵⁵ До штрајка тада није дошло, јер је радницима Арсенала, по одобрењу Министарства војног и морнарице, обећано повећање надница.⁵⁶ Али обећање није испуњено. Управа бродоградилишта извела је само један успешан маневар којим је раднике одвратила од штрајка. Како су овом приликом изиграни, радници су после нешто више од два месеца покренули нову тарифну акцију. Руководство синдикалне организације предало је 29. децембра управи Арсенала један меморандум у коме се захтева повишење надница и побољшање услова рада. У меморандуму се истиче да се радници Арсенала у

⁵² Годишња конференција у Котору, Радничке новине, 4. II 1920, бр. 28.

⁵³ Покрет радника Војнопоморског арсенала у Тивту, Ослобођење, 31. I 1920, бр. 24.

⁵⁴ Вујовић у свом поменутом чланку износи статистичке податке о кретању надница радника у Арсеналу и ценама основних животних намирница. Он наводи следеће: „Специјализовани радник прима 2,50 круна на сат; радник I класе 2,30 круна; радник II класе 2 К.; помоћни радник I класе 1,70 К.; помоћни радник II класе 1,50 К.; ученик I класе 1 К.; ученик II класе 70 хелера на сат. У исто вријеме док су наднице остале непромијењене, цијене намирницама у апровизицији самог предузећа нагло су поскупиле, тако да је цијена хлеба скочила са 44 хелера по кг на 3,02 круне, а меса са 5,40 на 19,50 круна“. (Вујовић у свом чланку (стр. 220) навео ове податке из Гласа слободе, 13. X 1919, бр. 176).

⁵⁵ Славко Мијушковић: Неколико докумената... , стр. 164.

⁵⁶ Исто.

погледу примања изједначе с радницима у другим војним предузећима.⁵⁷ Питање утаначења споразума с надлежним органима у Арсеналу се одуговлачило, јер су они избегавали да удовоље радничким захтевима. Зато ће се почетком 1920. спор око тарифног уговора заострити, о чему ће доцније бити речи.

Крајем 1919. године дошло је и у Котору до неких тарифних покрета и штрајкова. Међу првима који су повели борбу с послодавцима помињу се пекарски радници. Они су почетком октобра повели тарифну акцију и успели да извојују осмочасовно радно време, повећање надница на 30. круна и килограм хлеба дневно, а за прековремени рад 4,20 круна по часу.⁵⁸

Успех пекара имао је одјека и међу радницима других струка. Крајем октобра обућарски радници су ступили у штрајк, који је трајао свега 48. часова, јер су послодавци прихватили њихове услове. Обућари су тако изнудили осмочасовни радни дан, признање организације и повећање надница за 25%.⁵⁹

У штрајк су 30. октобра ступили и столарски радници. Приликом подношења својих тарифних захтева наишли су на отпор послодаваца. Они су тада ступили у штрајк, који се 7. новембра завршио њиховом победом. Послодавци су били присиљени да потпишу колективни уговор, признају њихову организацију и повећају наднице од 30—35 на 45—50 круна.⁶⁰

Већ средином 1919. има пибања и међу радницима у Херцег-Новом. То је проузроковано изванредно тешким положајем у коме су се налазили. Тада се већ јављају и први знаци отпора против израбљивања од стране послодаваца. Има података да радници запослени код Заповедништва ратне луке и пловног парка више од два месеца нису примали плате. Због тога се надлежни отомињу да поведу о томе рачуна и да радницима на време исплаћују зараде као и осталим чиновницима.⁶¹

Према овим наговештајима вероватно су и синдикално организовани радници у Херцег-Новом, у другој половини 1919, водили тарифне покрете, али нисмо успели да дођемо до података из којих би се то видело.

Радничка класа у Боки је водећи политичке и економске акције током 1919. у 1920. годину ушла са билансом значајних успеха. Искуство које је стекла у борби с послодавачким организацијама и чуварима експлоататорског поретка у целини, помоћи ће јој да у наредном периоду развије још већу и организовану економску и политичку борбу, да омасови своје организације и припреми их за нове борбе против класне владавине буржоазије и њених органа.

⁵⁷ Покрет радника Војнопоморског арсенала у Тивту, Глас слободе, 28. I 1920, бр. 17.

⁵⁸ Димо Вујовић: Радничке и партијске организације у Црној Гори..., стр. 221.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Дописи (Ерцегнови), Ослобођење, 29. VIII 1919, бр. 17.

Почетак 1920. године био је обележен новим напорима за учвршћење и консолидовање радничких организација на територији Боке. На иницијативу Месног синдикалног већа у Котору, на саму Нову годину одржана је окружна синдикална конференција. На ову конференцију су позвани сви синдикални и партијски функционери. У обавештењу о одржавању конференције каже се да треба да почне 1. јануара у 10 часова у Радничком дому у Котору. Не наводи се предлог дневног реда, већ се напомиње: „Дневни ред ће бити писмено другарским организацијама у Тивту и Ерцегновоме достављен. Функционери морају донијети са собом преглед досадашњег рада у организацијама“.⁶² Немамо података какви су закључци донесени; зна се да је одржана једино по томе што се у вези са тарифним покретом организованим средином јануара у Војнопоморском арсеналу у Тивту као окружни синдикални секретар помиње Адолф Мук.⁶³

Партијска организација у Котору одржала је 25. јануара своју годишњу скупштину на којој су резимирани дотадашњи резултати рада и постављене политичке основе њене даље активности. Секретаријат организације поднео је извештај о раду у протеклом периоду, у коме су истакнуте све важније акције које је водила, а којима је успјела да се афирмише као једини истински заштитник и бранилац економских и политичких интереса радника. Друге појединости из рада конференције нису познате. Сачуван је само податак о саставу нове управе која је том приликом изабрана. У управу су ушли: председник А(долф) Мук, келнерски радник; потпредседник Т(рипо) Франовић, трговац; секретар А(нтун) Матковић, обућар; благајник Т(омо) Братић, столар; члан А(нка) Велић, секретар организације жена комуниста. Финансијска контрола: Петар Андрић, Вицко Гринер и Емил Николић.⁶⁴

У Котору је 2. фебруара одржана и окружна партијска конференција, чији је задатак био да формира окружни секретаријат који ће руководити и давати тон свим политичким акцијама пролетаријата на територији Боке Которске. О току ове конференције и питањима која су на њој разматрана нема ништа забележено. Из закључака садржаних само у једној реченици истиче се као први и основни задатак окружног секретаријата формирање партијских организација у Будви и Петровцу, омасовљавање политичких организација на револуционарној идејној основи и припреме за изборну акцију.⁶⁵ У Окружни секретаријат који је тада изабран — према изјави Антуна Матковића ушли су: Адолф Мук, Антун Матковић, Илија Јелавић и Трипо Франовић (за которску организацију), Балдо Марјановић и Андро Љешевић (за

⁶² Вијести из покрајине, Ослобођење, 20. XII 1919, бр. 18.

⁶³ Покрет радника Војнопоморског арсенала у Тивту, Ослобођење, 31. I 1920, бр. 24.

⁶⁴ Годишња конференција у Котору, Радничке новине, 4. II 1920, бр. 28.

⁶⁵ Исто.

херцеговску) Аугустин Мариновић, Ђино Пастровикио (из Пуле), Фрањо Фабијан (из Осидека), Никола Медак (из Метковића) за тиватску организацију, Марко Греговић и Саво Вуковић из Петровца и Божићар Радановић из Грбља.⁶⁶

Почетком фебруара одржана је и месна синдикална конференција у Котору. У вези с радом ове конференције сачувани су подаци о саставу нове управе у коју су изабрани: председник Петар Андрић, секретар Антун Матковић, благајник Трипо Мук. Финансијска контрола: Ерминио Багателе и Ромео Флорели. Чланови: Илија Јелавић, Вицко Гринер, Емил Николић, Вицко Виш, Иван Матковић, Алекса Петровић и Јосип Вила. Даље се каже да су Месном синдикалном већу прикључени ови пододбори: радници животних намирница, дрводељци, кожари, келнери, металци, кројачи и грађевинари. На крају овог оскудног извештаја стваља се на знање београдским синдикалним централама да кореспонденцију за поменуте пододборе обављају преко управе овог Већа.⁶⁷

Оснивањем окружних секретаријата (партијског и синдикалног) почетком 1920. раднички покрет у Боки показује солидну организациону повезаност и борбену готовост за одбрану и проширење својих политичких и економских права. Не само чвршћа и боља организациона и политичка повезаност већ и нагло погоршање економског положаја присиљава радничке организације да енергичније иступају за одбрану својих класних интереса. Несташница и скупоћа животних намирница је из дана у дан расла. Преко својих организација радници су у више махова покушавали да преко апровизационих одбора утичу на рационалније снабдевање прехранбеним артиклима, на сузбијање шпекулација, које су изазивале огорчење међу становништвом, посебно међу радницима. Како су се одговорни фактори оглушавали о захтеве радника, то је изазвало одговарајуће политичке реперкусије. Радничке организације се спремају да јавно негодују због дискриминације којој су изложене, нарочито у социјалном погледу. Под руководством партијских и синдикалних организација радништво припрема разне облике отпора експлоатацији и терору режимских органа. У том смислу већ првих дана јануара которска организација оштро критикује рад Апровизационог одбора и прети да ће из њега повући свог представника (Антуна

⁶⁶ Податак о саставу Окружног секретаријата, који нам је дао Матковић у својој већ поменутој изјави, не претендује на потпуну тачност, а и тешко је веровати да су сви ови које он помиње били чланови овог органа. У Секретаријату је могло бити највише 5—7. чланова. На овакав закључак нас наводи податак да је у обавештењу за сазив следеће годишње окружне конференције, заказане за 2. јануар 1921, између осталог наглашено да ће се у нови секретаријат бирати само три члана. (Организацијама и секцијама Комунистичке партије Југославије у Боки Которској, Ослобођење, 11. XII 1920, бр. 52.

⁶⁷ Месно синдикално веће у Котору, Радничке новине, 14. II 1920, бр. 36.

Матковића), уколико не престане са зеленашким и другим малверзацијама.⁶⁸ Али како се у раду Алпровизационог одбора ни даље није ништа мењало, повлачењем свог представника Месно синдикално веће је ову непопуларну установу бојкотовало.⁶⁹

Мере насиља и гушења радничких права и слобода, забрана одржавања зборова, састајања и других облика радничке активности продубљују класне сукобе и политичке односе с режимским установама. Полиција, жандармерија и други инструменти локалних органа власти желе пошто-пото да спутају и спрече раднике у њиховим правима. У том циљу они предузимају разне мере. Поред осталог врше преметачине станова радничких функционера и спроводе терор над радничким организацијама. Такав један препад извршен је 29. јануара.⁷⁰ Полиција је изненада упала у станове неколицине функционера и извршила претрес. Међутим, ова диверзија није дала задовољавајуће резултате, који би могли да послуже као повод за оштрије репресивне мере и гушење организација, јер о материјалима који би поткрепили постојање веза бокељских комуниста с револуционарним организацијама ван земље није могло бити говора. Због оваквих поступака власти каже се: „Ми протестујемо против тих мјера као и начина којим су преметачине изведене. . . Цијели поступак власти нам је јасан. Они хоће да угуше социјалистичко-комунистички покрет у Боки Которској, али то им успјети неће, макар какове мјере предузимали. Социјалистичка свијест баш овим прогонима учвршћује нам вјеру да смо на правом путу, којим морамо неустрашиво ступати до побједе.“⁷¹

Реаговање радничких организација изазива још жешћа насиља власти. Тако је, због снажног врења које је захватило све радничке организације, управа Среског поглаварства у Котору издала наредбу да се поново затворе раднички домови у Котору, Тивту и Херцег-Новом⁷² и да се забрани свака делатност организацијама. У вези са овим догађајем и белим терором који се спроводи у целој Далмацији, покрајинско партијско и синдикално руководство је подручним организацијама упутило проглас у коме се између осталог каже: „Зато је данас више него икад потребно да далматински пролетаријат прибере све снаге у циљу што јачег учвршћења својих организација и да се што гушће групише око дрвене заставе у чијем ће знаку оборити све препреке које стоје на путу његовом редовном, пуном и правилном развиту.“⁷³

⁶⁸ Вијести из покрајине, Ослобођење, 10. I 1920, бр. 21.

⁶⁹ Све струке пред покретом, Ослобођење, 7. II 1920, бр. 30.

⁷⁰ Нови прогони, Ослобођење, 7. II 1920, бр. 25.

⁷¹ Исто.

⁷² Вијести из покрајине, Ослобођење, 6. III 1920, бр. 30; Далматинском пролетаријату, Ослобођење, 20. III 1920, бр. 32.

⁷³ Далматинском пролетаријату, Ослобођење, 20. III 1920, бр. 32.

У јануару 1920. године поведена је и велика тарифна акција радника Војнопоморског арсенала у Тивту. Разлог је био тешко економско стање најамника, нарочито странаца. Радничке наднице биле су веома мизерне. Распон надница за квалификоване раднике кретао се између 24 и 36 круна, а за неквалификоване између 15 и 20 круна.⁷⁴ У условима скупоће животних намирница које су рапидно расле, стање најамника постало је несношљиво. Отуда је уследио онај меморандум од 29. децембра 1919. који смо већ помињали. Али како је управа Арсенала на радничке захтеве мудро ћутала, радништво је за 9. јануар припремало велику протестну скупштину, коју су власти забраниле.⁷⁵ Због такве ситуације 15. јануара је избио спонтани штрајк. Спонтани зато што су га покренули радници странци, који, плашећи се прогона и терора, нису били синдикално организовани.⁷⁶ Током другог дана учеснике штрајка је захватио страх од репресалија. „У том критичном тренутку“ обратили су се за помоћ управи организације „и та није изостала“. Синдикално руководство подружнице хитно је позвало окружног синдикалног секретара Адолфа Мука, који је, добивши пуномоћје од радничких повереника, повео преговоре с командантом Арсенала ради постизања споразума у погледу враћања радника на посао. Споразум је начелно постигнут. Тада је сазван збор, коме је присуствовало око 400 радника. Мук је изнео разлоге због којих је дошло до штрајка, стављајући акценат на то да је скупштина заказана за 9. јануар била забрањена, што је изазвало огорчење међу радницима. Говорећи о радничким правима Мук је нагласио значај организације као јединог ефикасног средства за одбрану од сурове експлоатације, што су схватили и неорганизовани радници. Он је апеловао на све оне који су били ван организације да се одмах синдикално организују. После Муковог говора, на скупштини је једногласно усвојена резолуција у којој се истиче да ће се радници привремено вратити на посао под ранијим условима, с тим да им се признају повереници, да се због штрајка не отпуштају с посла и да се о државном трошку пошаљу два њихова делегата у Београд, који ће с функционерима Савеза металача и Радничке коморе иступити пред надлежним органима. На ове услове командант Арсенала је пристао, па су још одмах на скупштини делегирани Аугустин Мариновић и Јосип Принбаум, који су 19. јануара отпутовали за Београд.⁷⁷ На завршетку збора сви до тада неорганизовани радници једногласно су се изјаснили да ће се учланити у Пододбор металских радника у Тивту, који ће приступити Савезу металских радника Југославије.⁷⁸

⁷⁴ Вијести из покрајине, Ослобођење, 20. XII 1919, бр. 18.

⁷⁵ Покрет радника Војнопоморског арсенала у Тивту, Глас слободе, 28. I 1920, бр. 17.

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ Покрет радника Војнопоморског арсенала у Тивту, Ослобођење, 31. I 1920, бр. 24.

⁷⁸ Исто.

У току преговора које су водили делегати синдикалне организације са Министарством војним и морнарице у Београду постигнута је сагласност да се протокол споразума, потписан између овог Министарства и Савеза металских радника Југославије 6. јануара, примени и на раднике војно-техничких предузећа, односно и на металце у Боки Которској. О споразуму између представника синдикалне организације у Тивту и Министарства војске извештава Ослобођење једним дописом у коме се каже да је синдикална подружница у Тивту постигла двоструки успех: повећање надница за 100% и укључење у организацију свих радника бродоградилшта који су до тада били ван ње. На крају дописа се апелује: „Другови! Будите чврсто окупљени око своје организације, јер још победа није потпуна, још вам нису зараде исплаћене. Будите увијек спремни да јединствено и одушевљено ступите у борбу за испуњење својих обећања, као и за нове борбе које вам предстоје на свим пољима јавне дјелатности. Чувајте, браните и јачајте своју организацију, једино средство које вас може обранити од експлоатације и обесправљења“.⁷⁹

Резерва испољена у овом допису, у погледу оживотворења постигнутог споразума, није била без основа, јер ће надлежне власти у Арсеналу злоупотребити одредбе протокола споразума и одређивати висине најамнине радницима према свом нахођењу, што ће међу њима изазвати ново врење.

У фебруару су радници Арсенала и других војних радионица у Боки очекивали повећање надница, према поменутом споразуму представника радничке организације са Министарством војним и морнарице. Управа Арсенала у Тивту је, међутим, по свом критеријуму, вршила категоризацију радника по стручности и изналазила разне административне форме, само да што дуже заговори исплату најамнине према постојећем споразуму. „Она је све стручне (квалификоване) раднике ставила у категорију плаћа са неквалификованим особљем.“ Оправдања ради, управа се, наводно, руководила школским и стручним квалификацијама, иако у тачки 6. протокола споразума стоји да се „сви радници који на практичном раду покажу способност имају сврстати у категорију квалификованих радника.“⁸⁰ Због неправде која им се наноси, радници су запретили новим штрајком.⁸¹ У вези са овим управа партијске и синдикалне организације припремала је почетком фебруара збор против скупоће. Међутим, „управитељ котарског поглаварства у Котору забранио је одржавање збора, с мотивацијом да је све уређено и да није нужно раздраживати народ.“⁸² Управа синдикалне организације у Тив-

⁷⁹ Победа радника Војног арсенала у Тивту, Ослобођење, 14. II 1920, бр. 26.

⁸⁰ Војнопоморски арсенал пред новим покретом, Ослобођење, 6. III 1920, бр. 30.

⁸¹ Исто.

⁸² Вијести из покрајине, Ослобођење, 7. II 1920, бр. 25.

ту тражила је такође од надлежних власти да се 10. фебруара одобри одржавање збора на коме ће се организовано радништво изјаснити званично о прикључењу Пододбора металских радника из Тивта, централа металаца у Београду. Пошто није дозвољено да се збор одржи под ведрим небом, тражено је да се следећег дана радништво окупи у општинској сали, али је и овај предлог одбијен.⁸³

Изаигравање протокола споразума довело је у подједнако тежак положај и раднике војних радионица при команди ратне луке у Херцег-Новом. Они су заједно с радницима Арсенала почетком фебруара поднели захтев да им се најамнина исплаћује сходно одредбама протокола споразума. „По томе још ни до данас (мисли се на 15. март — ДЖ) није ништа решено; само је обећано да ће се до обавештења од надлежних дати привремени додатак од 4 динара дневно“. До тада је надница квалификованих радника у Херцег-Новом износила 8 до 13, неквалификованих 7 до 9, док је шегртима плаћано 7 динара дневно.⁸⁴

Такав однос послодаваца довео је раднике у безизлазан положај. Они су били изложени крајњој беди и оскудици. У Херцег-Новом и Тивту, каже се, радници већ 15 дана (рачунајући од шестог марта) не добијају хлеба. О меду и масти нема ни помена. Стамбене прилике су такође несношљиве. „У станове одређене искључиво за раднике, које је још аустријска управа изградила, уселили су се официри и чиновници, иако примају новчану накнаду за стан“.⁸⁵

Због изванредно тешког положаја радника војно-техничких завода у Боки Которској, централно синдикално руководство у Београду упућује енергичан протест надлежним органима. У допису који приказује стање бокелских металаца каже се: „Овога пута протестујемо против овога самовољнога поступка арсеналских управа које не извршавају јасна наређења предпостављенога им министарства. Тражимо да се протокол споразума, који се односи на све раднике арсенала и војних јединица, примени и на раднике у Тивту и Ерцегновоме; да им се обезбеди исхрана која је ето гора него под Аустријом, и да им се уступе станове који су ради њих и подигнути. Не ураде ли то надлежни — нека знају да ће ови радници умети сами да заштите своја права“.⁸⁶

Па и поред свега, тарифни покрет радника војно-техничких завода у Боки није уродио плодом. И даље ће послодавци ових државних радионица заговарати примену протокола споразума, док коначно 25. априла влада у Сплиту не донесе одлуку о суспензији покрета у целој покрајини. Тада је управи бродоградилшта у Тивту и команди ратне луке у Херцег-Новом олакнulo.

⁸³ Беда радника Арсенала у Тивту и Ерцегновом, Радничке новине, 15. III 1920, бр. 62.

⁸⁴ Исто.

⁸⁵ Исто.

⁸⁶ Исто.

Добили су одершене руке да против радника примењују најгрубље методе насиља и сузбијају њихове оправдане економске захтеве.

Војнопоморски арсенал у Тивту био је средиште економског покрета најамника у Боки Которској. Али економске акције које води тамошње радништво и најамници при војним објектима у Херцег-Новом не умањују значај тарифних покрета и штрајкова које воде бокелски радници других струка. Неколико тарифних акција водили су током месеца марта которски радници, успелни код приватних послодаваца.

Тарифни покрет у Котору одвијао се према одлукама и директивама Месног синдикалног већа. До тарифних акција у Котору довело је нагло поскупљење робе на тржишту, у првом реду животних намирница. „Цијене животних намирница — каже се у једном напису — поскочиле су за 50%. Месо стоји К. 32 по кг. док је 1. новембра стајало 15 до 18 К.; шећер уколико га има плаћа се 60 К. и више; хлеба нема осим оно код апровизације, док трговци и власници пекара поручују да ће крух стајати најмање 12 К. чим брашно стигне; осталих животних потреба уопће нема или ако их има оне се продавају уз тако баснословне цијене које су за радничке кесе немогуће“.⁸⁷

На састанку управе Месног синдикалног већа, одржаном почетком марта, одлучено је да сви струковни пододбори израде нове тарифне захтеве, или да према старим колективним уговорима траже повећање зарада, пропорционално порасту цена најнужнијих животних намирница.⁸⁸

Одлучивши се на тарифну акцију, неке струке су већ следеће недеље поднеле захтев послодавцима за повећање плата. У вези с тим Ослобођење обавештава: „Прошле недеље избио је покрет ових трију струка (столара, обућара и пекара — ДЖ), које нису могле даље да гладују. Другови у Котору су пожртвовани и ми не сумњамо у њихов успех“.⁸⁹

Захтев за повећање надница први су поднели столарски радници. Они су од свог послодавца Стевана Грубишића, бившег социјалисте, тражили да им повећа најамнину за 40%. Међутим, кад је он то одбио, ступили су у штрајк, који је почео 2. марта.⁹⁰ Столарски радници у Грубишићевој радионици одлучили су да у штрајку истрају до краја. „Да тог новопеченог организатора буржоазике — каже се у допису Ослобођења — научимо поштивати раднике и њихова права, проглашујемо над његовом радионом бојкот који ће све дотле трајати док г. Стеван не потпише подне-

⁸⁷ Све струке пред покретом, Ослобођење, 6. III 1920, бр. 30.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ Покрет столара, обућара и пекара у Котору, Ослобођење, 13. III 1920, бр. 31.

⁹⁰ Штрајк столарских радника у Котору, Ослобођење, 20. III 1920, бр. 32; Глас слободе, 24. III 1920, бр. 64.

сени меморандум и плати радницима изгубљене наднице“.⁹¹ Штрајк је трајао до краја месеца. Коначно, 31. марта Грубишић је био приморан да потпише нови колективни уговор којим су признати раднички захтеви. Осим тога, он је у фонд Пододбора столарских радника приложио 300 круна. Потписивањем колективног уговора на бази постављених захтева столари су постигли значајан успех.⁹²

Захтев за ревизију колективног уговора и повећање надница у висини од 45% поднели су својим послодавцима 6. марта и обућарски радници. Одговор на постављене услове захтевали су у року од 48 часова. Власници обућарских радионица су пружили отпор и одговорили да им не могу удовољити док наводно не добију одговор од некакве њихове послодавачке централе. Обућари су тада ступили у штрајк.⁹³ У допису Ослобођења који је тај штрајк нотирао каже се: „Над радионама свих обућарских послодаваца у Котору проглашујемо бојкот, све догле док не усвоје наше оправдане захтеве и не исплате радницима штету“.⁹⁴ Штрајк је трајао до 29. марта, кад су послодавци били принуђени да потпишу нови колективни уговор, по коме су радници добили тражене повишице.⁹⁵

О томе како је текао штрајк пекарских радника немамо података. Зна се само да је до њега дошло⁹⁶ и по свој прилици завршио се успешно.

Истовремено с поменутим струкама, повели су тарифну акцију и кројачи, али — како стоји у Ослобођењу — они „су уредили тарифу и склопили радни уговор са послодавцима без борбе“.⁹⁷

О тарифним акцијама осталих струка (металаца, келнера и грађевинара) које су биле у саставу Месног синдикалног већа, нема ништа забележено. Уколико су такве акције вођене, вероватно су решаване мирно с послодавцима, па их због тога Ослобођење није регистровало.

Економске акције које су водили которски радници у току месеца марта последица су њиховог погоршаног социјалног положаја, а истовремено и плод њихове предузимљивости по директивама Месног синдикалног већа.

Мада је раднички покрет у Боки, у првим месецима 1920, био у порасту и показивао интензивну економску и политичку

⁹¹ Штрајк столарских радника у Котору, Глас слободе, 24. III 1920, бр 64.

⁹² Штрајк столара у Котору завршен, Ослобођење, 17. IV 1920, бр. 36.

⁹³ Штрајк обућара у Котору, Ослобођење, 20. III 1920, бр. 32; Глас слободе, 24. III 1920, бр. 64.

⁹⁴ Штрајк обућара у Котору, Глас слободе, 24. III 1920, бр. 64.

⁹⁵ Побједа обућарских радника у Котору, Ослобођење, 17. IV 1920, бр. 36.

⁹⁶ Покрет столара, обућара и пекара у Котору, Ослобођење, 13. III 1920, бр. 31.

⁹⁷ Кројачки радници (Котор), Ослобођење, 17. IV 1920, бр. 36.

активност, убрзо су наступили догађаји који су паралисали његово јавно деловање, стављајући га ван закона. Крај месеца марта обележио је почетак припрема за нови, снажнији налет белог терора над радничким организацијама у целој Далмацији. Тада су били завршени општински избори у Хрватској и Славонији, у којима је Партија извојевала велику политичку победу у борби с грађанским странкама.⁹⁸ Комунисти су у претежном делу Хрватске и Славоније на изборима добили апсолутну или релативну већину одборничких мандата. У Загребу и Карловцу комунистички мандатори били су изабрани и за градоначелнике. Ово је био изванредно тежак ударац за владајуће кругове у земљи. Заплашена успехом Партије, њеним великим утицајем на потлачене друштвене слојеве, централна влада у Београду и њене покрајинске експозитуре ступају у акцију против радничког покрета на целом фронту. Методом насиља суспендовани су комунистички одборници у Хрватској и Славонији под фирмом велеиздаје.

Општински избори у Хрватској и Славонији, који су у неку руку били пробни камен за преиспитивање политичког расположења радничких и сиромашних сељачких маса у земљи, подстакли су режимске органе да предузму оштре репресивне мере за спутавање и, где је то могуће, забрану деловања радничких организација.

У овоме се нарочито ревно показала покрајинска влада у Далмацији. Повод за припреме забране покрета у овој покрајини, која ће уследити уочи првог маја, били су дакле општински избори у Хрватској и Славонији. Ево шта се о томе пише: „Забринутост и страх у редовима буржоазије и међу политичким шпекулантима достижу врхунац кад се дознало за исход општинских избора у Загребу и целој Хрватској. Манифестација коју је тога дана приредило сплитско радништво, тај страх је још више повећала. У буржоазији је преовладало тачно предосећање да ће, ако се Комунистичкој партији дозволи слободно политичко деловање, буржоаске странке у Далмацији доживети још тежи пораз и банкротство него у Хрватској. Од тога дана су буржоаски политичари у Сплиту, са председником покрајинске владе на челу, почели да кују заверу против радничког покрета. Још од тога дана почео се припремати план за бесни варварски напад на партијске и синдикалне организације радничке класе у Далмацији; још од тога дана решено је прогањање и затварање свих оних који су се у покрету радом истакли“.⁹⁹

Дописник Гласа слободе дошао је до овог закључка на основу једног акта полицијског комесара за Далмацију, Бојанића, који је упутио покрајинској влади у Сплиту под пов. бр. 1245 од

⁹⁸ Јосип Видмар: Период легалности КПЈ с нарочитим освртом на револуционарна збивања у Хрватској, Историјски преглед, бр. 2, 1959, стр. 115.

⁹⁹ Бели терор у Далмацији, Глас слободе, 5. VIII 1920, бр. 165.

28. III 1920. године. У том свом акту Бојанић даје оцену политичких прилика у покрајини и опомиње на снажење комунистичког покрета, па каже: „Услијед отписа те владе од 23/2. 1920, част ми је извијестити, да комунистичка акција у Сплиту постаје све то јачом и безобзирнијом. У свом протудржавном раду они су потпомогнути особито нашим унутрашњим неоређеним приликама, нашим оштрим партијским борбама... Осим тога они налазе подстрека за свој разорни рад у прекомјерној либералности власти, у попуштању, које они тумаче као слабост. Све су стручне радничке организације они претворили у политичке и на тај начин присиљавају раднике да се организују, а једном организовани, да у свакој прилици иступају онако како то неколико њихових вођа захтевају“. Сва политичка активност радничког покрета у Сплиту, додаје он, одвија се у Радничком дому, због чега предлаже да се затвори, да се његове просторије искористе за државне потребе и тако онемогући растројни рад комуниста. „Мислим — истиче даље Бојанић — да би тим допринијели одвјештењу великог дијела бољшевика, а у исто вријеме распршило би се гнијездо њихових пропаганда у Далмацији.“ Према актерима радничког покрета у покрајини, наглашава он, треба безобзирно поступати „а особито иза како су 23. матра т. г. ради резултата опћинских избора у Загребу успркос забране било какве манифестације приредили поворку по граду са протудржавним карактером којом приликом су њихове вође Љубо Максимовић, Анте Домазет, Иво Ваљкас изrekli скупљеној маси раздражљиве говоре пуне увреда и пријетњи државним властима и њиховим органима“. Бојанић у том свом акту наводи и списак¹⁰⁰ радничких вођа, чију делатност треба пажљиво пратити ради предузимања ефикасних мера против њих. На крају предлаже да се обустави излагање Ослобођења „које ће уза сву цензуру отровати још непоковарене крајеве Далмације.“¹⁰¹

Председник покрајинске владе др Крстелј одговорио му је „да за сада није подесно приступати извршењу тога плана, пошто мисли да је за то потребно наћи какав крупнији узрок, — па зато саветује шефа полиције — да извршење тога плана одгоди до последњих дана месеца априла, када ће јавно мишљење због револуционарне природе првомајске прославе, можда поверовати, да су комунисти приредили буну и револуцију“.¹⁰²

¹⁰⁰ У том списку наводе се ови функционери: Љубомир Максимовић, типограф, Јаков Габрић, кројач, Анте Домазет, конобар, Иво Ваљкас, уредник Ослобођења, Душан Јанков, власник кафана, Мирко Фогараци, професор гимназије, др Јаков Вранковић, адвокат, Иван Марић, механичар, Вицко Пркушић, тапетар, Анте Пркушић, дрводељац, Марин Милетић, земљорадник, Иво Јакаша, земљорадник, Штиро Иванишевић, земљорадник. (Бели терор у Далмацији, Глас слободе, 5. VIII 1920, бр. 165.)

¹⁰¹ Бели терор у Далмацији, Глас слободе, 5. VIII 1920, бр. 165.

¹⁰² Исто.

Све ово наводи на закључак да је план за угушење радничког покрета у Далмацији био припремљен још 28. марта — месец дана пре него је спроведен у дело.¹⁰³

Већ 25. априла ухапшени су Љубомир Максимовић, Јаков Габрић, Анте Домазет, Иво Балјас, Душан Јанков, Иван Марић, Михајло Мошкатело, Анте и Вицко Пркушић из Сплита и др. Јаков Вранковић из Макарске.¹⁰⁴ Похапшени функционери затворени су у тврђаву Клис.¹⁰⁵

Истог дана, 25. априла, покрајинска влада је донела одлуку да се затворе раднички домови, обустави излагање Ослобођења и забрани свако деловање радничким организацијама. Тако је раднички покрет у Далмацији, уочи првог маја, у целини суспендован.¹⁰⁶

Од посебног је значаја што је и у условима забране и спровођења драстичних мера насиља и терора над радничким организацијама и њиховим функционерима, у Боки Которској, не само успешно проведена обустава рада већ и на веома свечан начин прослављен међународни празник рада. Забрана покрета и затварање радничких домована у Котору, Тивту и Херцег-Новом изазвало је снажан револт међу организованим радништвом, које је својим масовним учешћем у првомајској прослави јасно изразило своје политичко расположење.

У Котору је организована мирна првомајска поворка у којој је учествовало 250 радника, а навече је приређена велика забава у башти Градске кафане, на којој је било преко 500 радника са својим породицама.¹⁰⁷ Свесно ванредног положаја у коме се налази, которско радништво је избегавало инциденте с провокаторима, па ипак су полицијски и војни агенти нашли „повод“ да се умешају и искале бес над појединим радницима и организаторима прославе. На захтев команданта града, потпуковника Саве Трујића, извршен је притисак над двојицом радника електричне централе (Савом Страхињом и Матом Пиластром) да укључе осветљење, под претњом стрељања. Затим је ухапшен Трипо Мук, везан у конопце и стрпан у затвор шестог пука. Адолф Мук, који се тада налазио на двомесечној војној вежби код поменуте јединице, такође је ухапшен и доведен код брата у затвор. Неде пре него поноћ обојица су изведени напоље, дивљачки избатинани и поново враћени у затвор, одакле су тек сутрадан пуштени.¹⁰⁸ Због оваквог поступка с поменутим функционерима партијске организације у Котору, у допису који о томе извештава изражава се оштар протест.

¹⁰³ Исто.

¹⁰⁴ Буржоаски терор у Далмацији, Глас слободе, 7. V 1920, бр. 97.

¹⁰⁵ Исто.

¹⁰⁶ Исто.

¹⁰⁷ Првомајска демонстрација (Котор), Глас слободе, 12. V 1920. бр. 101.

¹⁰⁸ Исто.

Први мај је свечано прослављен и у Тивту. Првомајску прославу тамошњег радништва из 1920. Мијушковић је у свом чланку, на основу изјаве Аугустина Мариновића, погрешно датирао, пребацујући је у 1919. годину (стр. 159). Сам опис прославе, према Мариновићевој изјави, поклапа се с дописом Гласа слободе који говори о првомајској прослави у Тивту 1920. године. У том допису стоји да је обустава рада била потпуна у свим већим и мањим радионицама Арсенала. Такође, све кафане и гостионе биле су затворене, осим једне у Ластви, над којом је проглашен и спроведен бојкот. Војницима је било забрањено да учествују у прослави, због чега су цео дан задржани у касарнама. Радници који су становали у околини Тивта сакупили су се у 8,30 часова на зборно место. У 9 часова поворка у којој је учествовало преко 400 радника упутила се према Ластви „на челу са тиватском глазбом која је свирала интернационалне корачнице“. По повратку манифестаната на место одакле су пошли, у име првомајског одбора поздравио их је Аугустин Мариновић, који је подвукао значај међународног празника рада и оштро протествовао због терора који се врши над покретом у Далмацији. На крају је апеловао „на истрајност у борби до краја, јер да сви прогонни и шиканације не могу и не смiju омести раднички покрет, који рапидно напредује“. Уз покликe Првом мају и Комунистичкој партији, поворка се затим мирно разишла. После подне је, уз суделовање музике, одржана свечана забава, којој је присуствовало око 800 људи, „број који је врло велики за ово мало место“. За фонд организације сакупљено је том приликом 3000 круна.¹⁰⁹

Одлука покрајинске владе у Сплиту о забрани радничког покрета у покрајини трајала је до октобра 1920. године. За то време прослава Првог маја била је последња политичка манифестација радничке класе у Боки. Али белги терор, и поред свих метода насиља реакционарног режима, није могао уништити револуционарне комунистичке идеје које су се у Боки укорениле и постале својина угњетених и обесправљених маса.

О напорима бокелских комуниста да одрже своје организације изложене удару реакционарних власти у време забране веома је мало сачуваних података. Неке документе који се чувају у Државном архиву у Котору објавио је и коментарисао Мијушковић у свом чланку (стр. 169 и даље). Несумњиво да се и у том периоду одвијао политички живот, без обзира на његове форме.

После хапшења покрајинског партијског и синдикалног руководства у Далмацији, радничка организација у Боки се оријентише на Београд и Сарајево, пратећи све догађаје који су везани за рад Партије и покрета у земљи. И за бокелску организацију су биле од великог интереса припреме које су вршене за II кон-

¹⁰⁹ Првомајска демонстрација (Тиват), Глас слободе, 17. V 1920, бр. 104.

грес Партије.¹¹⁰ Идеолошки обрачун комуниста са центрумашима у руководству Партије, у време претконгресне дискусије, која је вођена у партијској штампи, бокељско радништво је пратило с напрегнутом пажњом и — по изјави Матковића, Јелавића и Мариновића — недвосмислено било на страни комуниста који су заступали револуционарну оријентацију покрета.¹¹¹

Бокељска организација се, и у условима забране покрета, спремала да пошаље своје представнике на II конгрес Партије у Вуковару. Пошто то организација није смела јавно, Окружни секретаријат је на својој седници, одржаној почетком маја, делегирао за конгрес Илију Јелавића и Аугустина Мариновића, у име которске и тиватске партијске организације.¹¹² Адолф Мук је био тада спречен да представља бокељско радништво и партијско чланство на конгресу, јер су га војне власти срачунато позвале крајем априла на двомесечну војну вежбу.¹¹³

Делегатима за путне трошкове додељени су приходи са првомајске забаве у Котору.¹¹⁴

Као што је на почетку овог чланка истакнуто, Мариновић и Јелавић су, у име Окружног секретаријата, на последњој седници конгреса, одржаној 24. јуна, кад су на дневном реду биле жалбе, молбе и предлози, поднели захтев да се бокељски раднички покрет прикључи Обласном секретаријату за Црну Гору.

Из података нотираних у Гласу слободе види се да су радници војно-техничких завода у Боки (Тиват, Херцег-Нови), и после забране деловања организација, у више махова, преко својих повереника, тражили накнаду најамнине за период од 1. децембра 1919. према протоколу споразума од 6. јануара 1920. Раднички повереници, који су се наизменично појављивали са овим захтевима пред надлежним органима, били су одмах отпуштани с посла. Па ипак, радници су и даље протестовали и тражили своја права. Негде средином јуна они су „спонтано затражили да им се та накнада као и зарада за последње две недеље исплати“, демонстрирајући пред зградом управе Арсенала.¹¹⁵ Командант Арсенала је наредио да се сакупљени радници растерају жандармским бајонетима, под претњом да ће употребити војну силу ако се одмах не врате на посао.¹¹⁶

Полицијске власти у Котору у време забране покрета настојале су да се ослободе свих радничких активиста који су били запослени у Арсеналу, да би тако обезглавили раднике и присилили их на строгу послушност. Већ смо истакли да су многи рад-

¹¹⁰ Одлука о сазиву II партијског и синдикалног конгреса донета је на фебруарском пленуму централних инстанца, одржаном 8—10. фебруара 1920. у Загребу.

¹¹¹ Изјава Матковића, Јелавића и Мариновића од 26. VIII 1960.

¹¹² Исто.

¹¹³ Првомајска демонстрација (Котор), Глас слободе, 12. V 1920, бр. 101.

¹¹⁴ Исто.

¹¹⁵ Терор у јужној Далмацији, Глас слободе, 12. VIII 1920, бр. 171.

¹¹⁶ Исто.

нички повереници бродоградилшта били отпуштени, а они са стране и протерани. Од утицајнијих су остали још Аугустин Мариновић и Никола Медак. Почетком августа полиција је извршила претрес станова ове двојице функционера. Том приликом је код њих нађено неколико примерака радничке штампе и неке брошуре са социјалистичком садржином. На основу ових материјала управа полиције у Котору упутила је акт надлежним властима у Арсеналу да се Мариновић и Медак одмах отпусте с посла „с мотивацијом да су по државу опасни, да буне раднике и шире болшевизам“.¹¹⁷ Мариновић и Медак су 6. августа удаљени из Арсенала и позвани у Котор на полицијско саслушање. Шеф полиције је наредио Медаку да одмах напусти Боку. То исто је „саветовао“ и Мариновићу „да би избегао последице разних пријава и оптужаба појединих органа“.¹¹⁸

Сличан случај се догодио 15. августа с једном групом радника из Арсенала. Наиме, тог дана полицијски комесар из Котора позвао је на саслушање Ђура Пеана, Божа Белана, Ива Павовића и Јосипа Ивешу. Они су оптужени да су 31. јула, за време доручка, из масе радника тражили већ поменуте накнаде од 1. децембра прошле године, да пропагирају болшевизам и подстићу раднике на буну.¹¹⁹ После саслушања комесар је пустио Пеана, Павовића и Белана под претњом да ће, уколико се и даље опази њихова активност међу радницима, бити кажњени са по десет хиљада круна, а Ивешу, коме се жена налазила пред порођајем, наредио је да се у року од 48. часова исели из Боке.¹²⁰

У једном напису који говори о положају радника војних радионица у Херцег-Новом истиче се да је њихово стање посве исто као и оних у Тивту и да су њима зараде толике „колико да не умру од глади“.¹²¹

Информацију јавност о материјалном положају радника у војним погонима и радионицама у Боки Которској, Глас слободе на крају свог написа апелује: „Другови и другарице! Сви који сте запослени у Војно-поморском арсеналу у Тивту, на све ове прогоне и неправде које вам данашњи власници наносе, одговорите са својом спремом за борбу, за боље животне услове, за бољи живот ваших породица и ваше деце. Не дајте се застрашити подлим маневрима ваших уцењивача, већ сви као један, раме уз раме, сакупите се око своје организације, око својих повереника. То је једини пут којим морате ићи све до коначне победе рада над капиталом“.¹²²

¹¹⁷ Исто.

¹¹⁸ Исто.

¹¹⁹ Терор бесни у Далмацији, Глас слободе, 31. VIII 1920, бр. 186.

¹²⁰ Исто.

¹²¹ Бедан положај радника у државним предузећима и радионама, Глас слободе, 26. X 1920, бр. 232.

¹²² Терор у јужној Далмацији, Глас слободе, 12. VIII 1920, бр. 232.

Заштитници монархистичког режима нису могли уништити борбени дух револуционарних радничких организација у Боки. Напротив, то је само учвршћивало њихову веру у праведност ствари за коју се боре.

Револуционарна оријентација која је захватила и сељачке масе у Боки добила је снажан политички израз у победи комуниста на изборима за општинску управу у Петровцу у септембру 1920. године. Општинска управа је тада доспела у руке комуниста. Сви напори власти да је свргну завршили су се неуспехом.¹²³

У јесен 1920. године КПЈ се налазила пред новим крупним политичким задатком — пред изборима за Уставотворну скупштину. Као што је познато, режим је стално одуговлачио са заказивањем избора, због општег политичког незадовољства које је владало у целој земљи. Коначно, под притиском разних политичких струја, на првом месту КПЈ, влада је расписала изборе за крај новембра 1920. године.

У предизборној кампањи КПЈ је веома активно учествовала и поред ових облика насиља и терора којима је била изложена. У штампи, говорима на радничким скуповима и разним другим облицима сарадње с радничким масама, партијски прваци и функционери су оштро жигосали лажни буржоаски парламентаризам и капиталистички систем владавине. Том активношћу, чији су принципи одређени резолуцијом о државном већу на Конгресу уједињења и која се од тада перманентно одвијала, учињен је допринос значајној победи КПЈ у изборима за Уставотворну скупштину.

После Вуковарског конгреса Партија је поклонила још више пажње изборима за ово представничко тело. Предизборна акција се води у свим крајевима земље, сем у Далмацији, у којој је покрет суспендован. Како је Закон о избору народних посланика за Уставотворну скупштину већ 2. септембра ступио на снагу, у име централног руководства покрета шаљу се влади протести да се повуче суспензија покрета у Далмацији. У вези с тим постављају се захтеви у следећој форми:

„1. Да се у Далмацији одмах суспендује насилнички и терористички режим др. Крстеља и његових демократских сејмена.

2. Да се Комунистичкој партији која је легална партија да потпуна слобода политичког деловања, као и овим буржоаским партијама;

3. Да се сви незаконито и самовољно позатварани раднички домови у Далмацији сместа отворе и предају радницима;

4. Да се дигне одмах забрана са радничких партијских и синдикалних организација, дајући им потпуну слободу рада и кретања;

¹²³ Нико С. Мартиновић: Прва народна општина на Јадрану, Историјски записи, новембар—децембар 1948, стр. 290—297; Радоје Пајовић: КПЈ у Црној Гори у парламентарним изборима, Историјски записи, бр. 1, 1959, стр. 87—122.

5. Да се одмах радничким организацијама поврати њихова имовина, незаконито конфискована од стране власти и накнади штета за упропашћену имовину, и

6. Да се комунистичким радницима и тежацима даде потпуна слобода штампе, збора и договора“.¹²⁴

Тек средином октобра покрету у Далмацији је поново дозвољен рад. Али политичка делатност радничких организација и даље се одвија под строгим надзором власти.

Иако је до избора за Конституанту преостало још врло кратко време, партијске организације у Далмацији, под веома тешким условима, врше изборну агитацију.

Још у априлу, дакле пре забране покрета, придржавајући се партијских изборних мерила, покрајинско руководство у Далмацији одредило је 13 комунистичких представника, кандидата за посланике у Уставотворној скупштини. Међу њима су била и двојица из Боке Которске, Адолф Мук (други на листи) из Котора и Марко Греговић из Петровца.¹²⁵

Уколико су комунисти у Боки показивали више иницијативе да развију агитационо-пропагандну акцију пред изборе, утолико је жандармерија и полиција била мобилнија да их у томе спречи. То најбоље илуструје догађај уочи одржавања предизборне радничке окупштине у Котору, заказане за 18. октобар, по одобрењу власти.¹²⁶ Дан раније, по налогу Среског поглаварства у Котору, група жандарма и полиције упала је у стан окружног секретара КПЈ за Боку, Адолфа Мука, у његовом одсуству.¹²⁷ Приликом претреса стана нађено је неколико брошура, писама и један пиштољ, који је Мук донео при повратку из рата. Нађене ствари су заплењене и предате Среском поглаварству.¹²⁸

Сутрадан, 18. октобра, полиција је извршила преметачину у стану Бошка Радановића, комунистичког активисте из Грбља, који се као дипломирани правник пре извесног времена био вратио из Париза.¹²⁹

Није случајно што је полицијски препад извршен на станове ове двојице партијских радника. Наиме, знало се да су они главни носиоци предизборне агитације и да ће истог дана (18. октобра) говорити на предизборној скупштини у Котору. Због тога је полиција хтела да „открије“ у њиховим становима материјале на основу којих би их ухапсила. Међутим, ствари нађене приликом претреса нису биле довољан разлог за то, па је скупштина одржана под њиховим руководством. Сам ток скупштине најбоље показује колико је предизборна активност у Боки задавала страха властима. Одржана је уз строгу асистенцију полиције.

¹²⁴ Шта је са Далмацијом, Глас слободе, 30. IX 1920, бр. 210.

¹²⁵ Радници и тежаци изборног округа Сплит—Дубровник—Котор, Ослобођење, 17. IV 1920, бр. 36.

¹²⁶ Нова насиља буржоаских пандура, Глас слободе, 9. XI 1920, бр. 243.

¹²⁷ Исто.

¹²⁸ Славко Мијушковић: Неколико докумената..., стр. 167—168.

¹²⁹ Нова насиља буржоаских пандура, Глас слободе, 9. XI 1920, бр. 243.

Извештај који се односи на ову скупштину дочарава каква је била атмосфера у редовима „чуvara поретка“, поводом њеног одржавања. У њему између осталог стоји: „Грозница хвата буржоазију при помисли да их чека народни суд, зато су се и спремиле да провоцирају скупштину“.

Први говорник на скупштини био је Радановић. На почетку излагања оштро је осудио окупационе мере режима над радничким покретом. Говорећи о револуционарној ситуацији код нас и у свету, нагласио је да је она и даље у сталном порасту. Поменуо је затим Карла Либкнехта и Бољшевичку партију. Полицијски изасланик, неки Толентино, забранио му је да о томе говори. На протест из масе да га не прекида, Толентино је Радановићу одузео реч и распустио скупштину. Док се радништво са овог скупа разилазило, организатори збора Мук и Радановић су одмах ухапшени и кажњени са по 20 дана затвора. Непосредно после лишавања слободе поменуте двојице, ухапшен је и Вицко Гринер и исто тако осуђен на 20 дана затвора.¹³⁰

Хапшењем Мука и Радановића которске власти су хтеле да обезглаве партијску организацију у њеној предизборној акцији. Поводом овог догађаја, у име Покрајинског извршног одбора Партије за Далмацију, интервенисали су код покрајинске владе у Сплиту Вицко Јеласка и Иван Марић, поготову због тога што је Мук био други на листи партијских кандидата у покрајини за Уставотворну скупштину.¹³¹ Неколико дана касније стигла је вест да је интервенција успела и да су ухапшени функционери у Котору пуштени на слободу.¹³²

Уочи и на сам дан избора у Боки, режимски органи су против комуниста употребили већ опробане методе насиља. На свим биралиштима, колико их је било у Боки Которској 28. новембра, налазиле су се појачане патроле жандармерије и полиције да би претњама и терором спречиле бираче да гласају за комунисте. У једном допису Ослобођења који приказује стање уочи самих избора у Боки каже се: „Над Комунистичком Партијом вршен је најбјешњији терор апшењем агитатора, цијепањем плаката, прогласа и летака са стране плаћених полицијских провокатора. Пријетило се свим могућим средствима, свим оним који су смјело и отворено признавали своје комунистичко освједочење“.¹³³ Све то ипак није помогло. И у таквим условима комунисти су постигли на изборима изванредне успехе. Посебно се одаје признање комунистима из Будве, Петровца, Грбља и Херцег-Новог, који су се

¹³⁰ Изборни терор у Котору, Глас слободе, 20. XI 1920, бр. 253; Покрајинске вијести (Котор), Ослобођење, 24. XI 1920, бр. 48.

¹³¹ Градске вијести (Прогони у Котору), Ослобођење, 24. XI 1920, бр. 48.

¹³² Покрајинске вијести (Пуштени на слободу), Ослобођење, 27. XI 1920, бр. 49.

¹³³ Изборни терор у Боки Которској, Ослобођење, 11. XII 1920, бр. 52.

истакли у изборној акцији,¹³⁴ чак и у местима где нису имали своје чуваре њихове кутије нису биле празне.¹³⁵

Од укупно 3.606 бирача у Котору, 1.053 их је гласало за Комунистичку партију.¹³⁶ У Тивту је 309 бирача гласало за комунисте, док су све остале странке заједно добиле 71 глас,¹³⁷ у Петровцу од 191 бирача који су изишли на биралиште, за комунисте је гласало 121, а за све остале странке 70.¹³⁸

Цифром изражени подаци на другим биралиштима у Боки Которској нису објављени. Они су само обухваћени укупном бројком свих бирача у Далмацији који су изишли на изборе. Од 88.836 бирача, колико их је било уписано у спискове, гласало је 49.962, или 56%.¹³⁹ Од тог броја добили су: клерикалци 13.947, Тежачка странка 10.636, комунисти 8.074, радикали 6.008, демократи 5189, ванпартијски кандидати 3.200 и Дринковић 2.917 гласова.¹⁴⁰

Иако је Комунистичка партија и у Далмацији била трећа по броју гласова, добила је само једно посланичко место у Уставотворној скупштини, које је припало првом на кандидационој листи Вицку Јеласки.¹⁴¹

Кад се узме у обзир да је раднички покрет у Далмацији, па отуда и у Боки Которској, био забрањен пет и по месеци, онда су резултати које је КПЈ у покрајини постигла на изборима изненађујући. Број од 8.074 бирача који су гласали за КПЈ импозантан је, поготову кад се зна да су изборни резултати у многим местима фалсификовани на њену штету и да су избори одржани у ненормалним условима бруталних прогона и терора над радничким покретом. Све то само потврђује велики утицај комуниста међу сиромашним становништвом, које је масовно прилазило КПЈ и прихватало њене револуционарне идеје. Револуционарни раднички покрет у Боки Которској у томе није заостајао.

Уочи Обзане партијска организација у Боки се спремила да почетак наредне године обележи новим иницијативама, новим напорима за борбу против реакционарног режима и његових локалних политичких експонената. У том циљу је почетком децембра достављено обавештење партијским организацијама да ће се на други дан нове године одржати Окружна партијска конференција. То обавештење гласи: „Позивљете се да изаберете и пошаљете делегате са пуномоћствима на Окружну конференцију, ко-

¹³⁴ Исто.

¹³⁵ Исто.

¹³⁶ Велика победа комуниста у Сплиту и Далмацији, Ослобођење, 29. XI 1920, бр. 50.

¹³⁷ Изборни терор у Боки Которској, Ослобођење, 11. XII 1920, бр. 52.

¹³⁸ Никол С. Мартиновић: Прва народна општина на Јадрану... , с. 294.

¹³⁹ Коначни резултати избора у Далмацији, Ослобођење, 8. XII 1920, бр. 51.

¹⁴⁰ Исто.

¹⁴¹ Исто.

ја ће се одржати у Котору дне 2. јануара 1921, са следећим дневним редом:

1. Извјештај окружног Секретаријата;
2. Извјештај организација и секција;
3. Агитација и организација;
4. Средства;
5. Бирање окружног Секретаријата (три члана);
6. Питања и предлози.

Размјер за бирање делегата: орган, и секције до 20 чланова један делегат, за сваких (даљих) 20 чланова један делегат. Делегати се морају снабдјети са пуномоћима и свим подацима о стању организације (секције). Податке, предлоге и питања послати на друга Антуна Матковића у Котор до 26. децембра 1920.

Окружни Секретаријат Комунистичке Партије Југославије у Котору¹⁴².

Податак који обавештава о припремама за одржавање окружне партијске конференције је досад последњи пронађени писани траг о активности партијске организације у Боки Которској пре доношења Обзнане.

R É S U M É

Dragoje Živković

LE MOUVEMENT OUVRIER A BOKA KOTORSKA EN 1919—1920

Le mouvement ouvrier et socialiste à Boka Kotorska en 1919—1920 a tracé les premiers pas sérieux en voie de son évolution. Au point de vue d'organisation et au point de vue politique les organisations ouvrières à Boka faisaient une partie constitutive du mouvement ouvrier dalmate, jusqu'à la déclaration hors la loi. Déjà vers la fin de 1918 et au commencement de 1919 à Boka se forment des organisations de partis ainsi que les organisations syndicales dont l'activité se manifesta à des formes différentes. En 1919 l'activité ouvrière de Boka était particulièrement importante à l'occasion de la fête du premier mai aussi bien qu'à la grève (20—21 juillet) pour la défense des jeunes républiques socialistes de Russie et de Hongrie contre les interventonnistes impérialistes et une suite d'autres événements. Les ouvriers organisés à Boka ont mené en 1919 quelques actions de tarifs avec plus ou moins de succès. C'est pour cette raison que le chef d'arrondissement de Kotor vers la fin de l'année 1919 avait pris la décision d'interdire ce mouvement et de dissoudre les organisations de parti et syndicales.

Au commencement de l'année 1920 on remarqua une activité encore plus animée du mouvement ouvrier à Boka. Les premiers mois de 1920 ont été formés les secrétariats d'arrondissement: de parti et syn-

¹⁴² Организацијама и секцијама Комунистичке партије Југославије у Боки Которској, Ослобођење, 11. XII 1920, бр. 52.

dicaux, en vue de lier et de consolider plus solidement les ouvriers de Boka sur une base révolutionnaire dans le territoire d'Herceg-Novi et à Petrovac sur mer. Sont particulièrement importants les mouvements de tarifs qu'ont menés les ouvriers de l'arsenal militaire-maritime à Tivat et ceux des laboratoires militaires à Herceg-Novi. Tandis que les ouvriers attendaient la satisfaction de leurs réclamations suivant le Protocole d'entente, les autorités régionales à Split avaient préparé la déclaration hors la loi contre le mouvement ouvrier en province. Déjà le 25 avril la direction régionale de partie et syndicale a été mise en prison et le même jour a été décrétée une ordonnance de fermeture des foyers ouvriers, défense de publier »Oslobođenje« (organe régional de parti et de syndicat) et la dissolution des organisations ouvrières. Les ouvriers à Tivat et à Herceg-Novi ont réclamé à plusieurs reprises l'accomplissement de leurs obligations prévues par ledit Protocole d'entente. A mi-octobre l'ordonnance de défense du mouvement ouvrier à Dalmaoija a été formellement annulée. Le travail des organisations de parti et de syndicaux à Boka a été de nouveau animé, surtout la veille des élections pour la Constituante. A Kotor seul de 3,606 d'électeurs 1053 ont voté pour les communistes. Quant aux villes plus petites les communistes ont obtenu le plus grand nombre ou presque tous les surfrages. Au temps où les organisations ouvrières sous la direction des communistes se préparaient pour une entrée en scène plus organisée et plus mobile contre le régime, survint la période de déclaration hors la loi et par cela même tout travail du mouvement à Boka et dans le pays entier a été coupé.